

Het Auerhoen *Tetrao urogallus* in Europa steeds zeldzamer

Henk Blok

Een boshoender die je als Nederlander maar oppervlakkig in je vogelgids bekijkt, is wel het Auerhoen. Naar aanleiding daarvan heb ik eens wat lectuur doorgenomen over dit toch bijzondere beest. Hieronder volgt een samenvatting.

Naam

Aan het Duitse Auerhuhn is de Nederlandse naam ontleend. Wellicht is er 'Oerhoen' mee bedoeld, maar ook kan 'mannelijk' hoen of het geluid van de vogel aan de naam ten grondslag hebben gelegen. Ook komt in het Nederlandse taalgebied de naam woerhaan voor. Onze oosterburen spreken vaak alleen over de Auerhahn of de Waldhahn, want de haan is door z'n grote massieve lichaam, fraaie kop en baltsgedrag het indrukwekkendst. Hij heeft een gewicht van 5 tot 6,5 kg en een lengte van bijna 90 cm. De hen is ongeveer een derde kleiner en weegt de helft in gewicht. De haan is de grootste vertegenwoordiger van de ruigpoothoenders. Een familie waarvan in Nederland alleen het Korhoen *Tetrao tetrix* voorkomt.

Voorkomen

Auerhoenders leven in Europa en Azië, vooral in oude dennen- en sparrenbossen, met heidevelen of kleine bosweiden in de nabijheid, maar ook in bossen met hoge naald- en loofbomen. Hun voedsel bestaat in het zomerseizoen en de herfst vooral uit bosbessen, bramen, eikels, planten en klein gedierte. In de winter leven ze hoofdzakelijk van dennennaalden en -zaden, jonge loten en berkenkatjes.

De meeste Auerhoenders worden aangetroffen in Noorwegen, Zweden, Finland en de Siberische wouden, de taiga. In vroeger tijden kwam de soort in Europa op vrij uitgebreide schaal voor. Maar door het op natuurlijke wijze verdwijnen van geschikte bostypen en in later tijd het kappen van bossen en de jacht is deze vogel naar de bergwouden verdronken. Waar ze geïsoleerd en onder uiteenlopende omstandigheden leven, zijn ze per gebied verschillen gaan vertonen, in kleur, zang of grootte en zo zijn er ondersoorten ontstaan. In Europa zijn dat er inmiddels acht en in Azië vijf.

Ondanks hun logge uiterlijk bewegen Auerhoenders zich vlug en behendig over de grond en ze kunnen door dicht kreupelhout rennen. Bij het wegvliegen en landen manoeuvreren ze niet zo makkelijk en maken dan veel lawaai met hun vleugels. Bij onraad drukken ze zich vaak onder de struiken en zijn dan moeilijk te zien.

Standvogel

Het Auerhoen is een standvogel. In een bosgebied van Siberië bleken de hoenders zich in de herfst gebruikelijk niet verder dan enkele kilometers van hun broedgebied te verwijderen. Maar hennen gaan vaak verder weg dan hanen en de afgelegde afstand is groter naarmate er meer nakomelingen zijn. Zo breidt de soort z'n gebied uit. Ook worden in Azië tegen de winter wel groepen Auerhoenders op zwerftocht gezien. Ze leggen

daarbij soms zelfs dertig tot vijftig km af. Er is dan niet meer genoeg voedsel op hun thuisbasis zodat ze het elders moeten zoeken.

Nog een reden waarom ze gaan zwerven is dat ze op zoek zijn naar kiezelsteentjes, die noodzakelijk zijn voor hun spijsvertering. Daarbij wordt hard voedsel zoals dennennaalden met het gruis in de 'spiermaag' vernalen. In winters met veel sneeuwval kan hun zoektocht naar kiezel problematisch zijn en dan vallen er slachtoffers. In langvervlogen tijden geloofde men dat er van zo'n bijzondere maag genezende kracht uitging en die werd na te zijn gedroogd en verpulverd gebruikt als medicijn tegen ziektes. In de strenge Siberische winters zoeken de hoenders beschutting in sneeuwholten. Ze graven zich in en komen twee keer per dag tevoorschijn om te foerageren, vaak in de naaldbomen. Is de winter daar milder dan slapen ze 's nachts in de bomen.

Balts

Het merendeel van het jaar leven de hanen en hennen apart. Bijzonder is het baltsgedrag van de hanen, dat al tegen het einde van de winter begint. Ze lopen rond met hangende vleugels zodat ze er in de sneeuw sporen mee trekken. Op een bepaald moment vroeg in het voorjaar vliegen de hanen in de avondschemering naar de bomen rond de baltsplaats en blijven daar nog lang zitten roepen. 's Morgens vroeg laten ze opnieuw van zich horen en raken meer en meer opgewonden. Ze fladderen van de ene boomtak naar de andere, dribbelen heen en weer, kleppen met de vleugels, maken sprongen, pronken door hun staart waaivormig uit te zetten en strekken hals en kop. Dat is ook een dreigen tegen andere hanen, want het zijn bazige en strijd lustige beesten. De oudste laten merken dat er een rangorde bestaat. Gevechten volgen, waarbij met de vleugels wordt gemept, met de borst geramd en geprobeerd de ander in de hals te bijten. Hun lied bestaat uit allerlei merkwaardige klanken, waarvoor kenners woorden hebben als klokken, slijpen, gorgelen, knappen en de hoofslag. De lokroepen maken indruk op de hennen en als ook zij de baltsplaats opkomen volgen de partnerkeuze en de paring.

In Scandinavië, in gebieden waar de biotopen van Auerhoen en Korhoen aan elkaar grenzen, hybridiseert een Auerhen soms met een Korhaan. Hun nakomelingen worden rakkelhoenders genoemd.

Nestbouw

Het nest ligt op de grond, soms verborgen onder laag zittende takken van een naaldboom en bevat gemiddeld acht eieren. De net uitgekomen kuikens krijgen zacht voedsel, zoals larven, rupsen en bosbessen. In hun eerste levensdagen is

het weer de belangrijkste factor om te overleven. Lage temperaturen en aanhoudende regen zijn dan funest voor de jongen, want de kloek moet kiezen tussen warm houden en voedsel zoeken. Ook langdurige droogte leidt tot verliezen. En... ze dienen als voedsel voor andere dieren. In Scandinavië zijn dat onder andere Haviken en Vossen, welke laatste op hun reuk afgaan en een door vegetatie gecamoufleerd nest toch weten te vinden. De invloed van deze rovers was daar aantoonbaar toen in de jaren tachtig onder de Vossen een dodelijke schurftziekte heerste en het aantal Auerhoenders (evenals Korhoenders en Hazen) aanzienlijk toenam. In Midden-Europa zijn ook Wilde Zwijnen, marters en Bunzings belagers van de nesten.

Jacht

De mooie en onstuimige Auerhaan is altijd zeer gewaardeerd jachtwild geweest, zeker in economisch arme gebieden zoals in Azië. Enorme aantallen zijn er geschoten. Tegenwoordig is de handel erin vanwege de vaak matige kwaliteit van het vlees nauwelijks meer rendabel. Maar tegenover een afname van het aantal beroepsjagers staat inmiddels een toename van het aantal hobbyjagers. In Siberië is de soort gewoon bejaagbaar en er is blijkbaar ook niet in gevaar, hetgeen vooral te is danken aan de veelal rijk ontwikkelde bodemvegetatie in de wouden, waardoor de vogels voedsel en dekking in overvloed hebben, terwijl er bovendien relatief weinig predators voorkomen. Ook in enkele Oosteuropese landen wordt de soort nog niet beschermd. In het noorden van Europees Rusland werden rond 1900 zo'n 65.000 Auerhanen geteld en in 1968 nog maar 1.800 stuks.

Engeland en Schotland

Lang geleden kwam het Auerhoen onder andere in verscheidene delen van Groot-Brittannië voor. Nadat daar het laatste exemplaar in 1785 was geschoten heeft men in de periode 1837-1839 in Schotland 65 Auerhoenders uit Zweden ingevoerd. Dankzij een gunstig leefgebied en het feit dat jachtopzieners in Schotland toen juist vrijwel alle predators van het Auerhoen hadden uitgeroeid, kon de soort zich vervolgens enorm uitbreiden. Rond 1980 schatte men de populatie op zeker 15.000 exemplaren, maar daarna is hun aantal snel afgenomen naar circa 1.100 in 1999! Aantoonbare oorzaken van de recente terugval in Schotland zijn: een aantal natte lentes en matige zomers; gebrekkig bosbeheer; het grote aantal herten, dat de onderbegroeiing heeft afgegraasd, waardoor de kuikens minder mogelijkheden hebben zich te verbergen en vaker slachtoffer worden van andere dieren; verstoring door mensen met loslopende honden, of door mensen op mountainbikes en ski's.

Maar bewonderaars van het indrukwekkende Auerhoen zijn enkele jaren geleden in Schotland met gefokte exemplaren een broedprogramma begonnen. De vogels worden er verzorgd in drie volières van 14 x 35 m en allerlei voorzieningen zijn getroffen om hoenders en nakomelingen optimale levenskansen te bieden. In het jaar 2000 zouden er volgens planning ten minste twintig

jonge vogels, van zendertjes voorzien, in het aangrenzende bosgebied zijn losgelaten. Natuurbeschermers adviseren de veenmoerassen, die dierlijk voedsel leveren voor de kuikens, te behouden en het aanplanten van de Grove Den te bevorderen, want deze lichtdoorlatende naaldboom stimuleert de plantengroei. Vossen en kraaien zal men, voor het broedseizoen, moeten blijven bestrijden.

Achteruitgang Europese vasteland.

Aangezien ook op het vasteland van Europa de laatste twintig jaren sprake is van een aanzienlijke achteruitgang van de soort, die uit sommige gebieden zelfs geheel is verdwenen, is gezocht naar gemeenschappelijke oorzaken. Ook daar moet geleidelijke klimaatverandering (natter voorjaar) de overlevingskansen van de kuikens hebben benadeeld, maar de hoofdoorzaak lijkt de verminderde kwaliteit van het leefgebied te zijn. In enige Oostenrijkse bosgebieden hebben Auerhoenders duidelijk te lijden van de verontrusting door het skitoerisme in de voor hen kritische wintertijd en dan vooral door laagvliegende helikopters, die bij ongevallen gewonden moeten ophalen.

Een onderzoek naar de soort loopt in Vorarlberg waar nog tachtig tot honderd Auerhoenders voorkomen. Het bomenbestand, de bodemvegetatie en de vogelsporen (veren, uitwerpselen) van haren en hennen zullen in hun samenhang een inzicht verschaffen in de leefsituatie van de vogels. Ook in Duitsland zetten biologen zich in om resterende auerhoenpopulaties een nieuwe impuls te geven. Daartoe is in verscheidene wouden waar de levensvoorwaarden geschikt voor ze zijn, onder andere in de Harz, Thüringen en Beieren, een fokstation opgezet, waaruit sinds 1980 jaarlijks per station (er zijn er nu negen) circa 25 jonge vogels worden vrijgelaten. Dit gebeurt in het najaar omdat ze dan hoofdzakelijk dennennaalden eten, zich dus veel in de bomen zullen begeven en aldus beter zijn beschermd tegen grondroofdieren. Ze mogen pas worden losgelaten nadat ze enige weken in een 'verwildersingsvolière' hebben doorgebracht, waar ze moeten hebben bewezen dat ze in de bomen kunnen overnachten. Zo hoopt men dat dit bij de vogels het besef stimuleert van overleven, althans van het ontkomen aan Vossen, Steenmarters en Wilde Zwijnen. Ook het omschakelen naar de voeding in de vrije natuur vergt tijd en dat kan de hoenders tijdelijk verzwakken. Daar ze worden voorzien van een zender en geringd zijn kunnen hun beweeglijkheid in het gebied, hun overlevingsduur en doodsoorzaak worden onderzocht. Gemiddeld genomen overleven weinige van hen de eerste winter. Van wilde jonge Auerhoenders wordt overigens ook maar 10 % ouder dan één jaar.

Belangrijk voor het behoud van de stand is naast het zorgdragen voor een gunstige biotoop, dat hun predators consequent worden bejaagd. Ook het groeiende toerisme, met name de wintersport, is vanwege verstoring en dreigende aantasting van natuurgebied, een factor die alertheid vraagt van de vogelbescherming. Het stemt hoopvol dat steeds meer mensen achter de wensen en maatregelen staan die deze prachtige vogelsoort voor uitsterven in Europa moeten behoeden.

Informatie heb ik met dank verkregen van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij LNV, Directie Natuurbeheer, van Peter C. Meijer (internet), Ge-

rold Kilzer (Birdlife), Oostenrijk en het Bundesamt für Naturschutz, Duitsland.

■ H. Blok, Joh. van Polanenlaan 34, 2263 TB Leidschendam (070) 327 73 02.

LITERATUUR:

Brehm A.E. (z.j.): Het leven der dieren, Vogels. Bewerkt door S.P. Huizinga.

Grzimek B. (1969): Het leven der dieren. Deel VII.

Haarstick K.H. (1992): Die Wiedereinbürgerung des Auerhuhns im Harz. In Naturschutzreport.

Illicev V.D. & V.E. Flint (1989): Handbuch der Vögel der Sowjetunion. Band 4.

Kjaer D. (1991): The Capercaillie in Scotland. In Birding.

Klaus S. (1997): Flucht in die Zucht. In Nationalpark 1/97.

Marti Chr. & N. Picozzi: *Tetrao urogallus*. In Atlas of European Breeding Birds.

Schwimmer M. & S. Klaus (2000): Bestandsstützung mit gezüchteten Auerhühnern im Thüringer Schiefergebirge.

In Landschaftspflege und Naturschutz in Thüringen, 37, 2.

Scottish Executive (2000): Capercaillie. A Review of Research Needs.

Royal Zoological Society of Scotland, The (1999): Capercaillie at the Highland Wildlife Park.

Voous K.H. (1960): Atlas van de Europese Vogels.
